

Alcedo

Maj 2008 Nr 1 Årg 30

Örkelljungabygdens Natur

Innehåll

Sommarens och höstens program	sid 3
Fågelholkar	sid 6
Exkursioner	sid 7
Fågelobsar	sid 12
Svärtan i Örkelljunga kommun	sid 16
Landskapet avbildat i kartorna	sid 18
Mossiga tankar!?	sid 32
Botaniska notiser	sid 34
Gammelskogsarter	sid 36
Dalshults travare arbetar i skogen	sid 38

Gammelskogsväxter, förbipasserande svärtor, ”utdöda” skogshästar och en lång artikel med kartan i centrum hör till det du stöter på i detta majnummer av Alcedo.

Vi i redaktionen hoppas alltid att du som naturintresserad person ska fatta tag i din egen penna och kanske skriva den där artikeln om ditt eget smultronställe. Eller kanske ”pamfletten” kring det som upprör dig! Tidningen blir lite av vad vi gemensamt gör den till. God sommar!

Redaktionen

Redaktionen

Janne Johansson, Ö. Ringarp Pl 496, 286 91 Örkelljunga, 0435-501 31
(janne_ringarp@rixmail.se)
Perry Vigelsbo, Ängelholmsvägen 49, 286 36 Örkelljunga, 0435-510 58
(vigelsbo@swipnet.se)
Tony Svensson, Fältvägen 15, 291 39 Kristianstad, 075-5077999
(tony.sv@blixtnet.se)
Zigge, Bjäregatan 3, 286 31 Örkelljunga, 0435-52232
(leif.sigbo@telia.com)

Omslagsbild framsida: Blåddöpet på Store mosse (Foto: Perry Vigelsbo)
baksida: Safsa vid Pinnån (Foto: Perry Vigelsbo)

Sommarens och höstens program

- 25/5 Söndag. Skärålid – vår närmsta nationalpark.** Efter bara några mils bilande längs väg 108 når man som bekant Söderåsen med dess påtagliga nivåskillnader. Vi vandrar in i den spännande ravinen, letar efter och upplever vanliga och ovanligare växter och fåglar. Många lavar, mossor och svampar finns här. På en sluttning i den inre delen av Skärålidravinen finns Sveriges enda växtplats för ormbunken skuggbräken. Tag med väl tilltagen fika och oömma vandrarskor. Samling vid Gästis kl 09.00. *Ansvarig* Jan Svensson
- 5/6 Torsdag.** Årets traditionella nattskärreexkursion sammanfaller i år med den allmänt proklamerade ”Naturnatten”. Förutom nattskärror lyssnar vi även efter andra nattsångare i kommunen. Samling vid Gästis kl 21.00. Hemkomst ca 24.00. *Ansvariga* Björn Herrlund och Patric Carlsson
- 8/6 Söndag. Vieån** är en oreglerad å som slingrar sig fritt genom delvis restaurerade våtmarker i norra Skåne. Den rinner ut i Helge å vid Skeingesjön där vi besöker Skeingeberg. Vandringen går genom varierad och vacker natur och är en dryg mil lång. Tag med stövlar, kikare och rejäl matsäck. Samling vid Gästis redan kl. 04.00 *Ansvarig* Janne Johansson
- 15/6 Söndag. ”De vilda blommornas dag”.** För sjunde året deltar vi, tillsammans med Svenska Botaniska föreningen och Lunds Botaniska förening, i denna för hela Norden gemensamma satsning. Denna gång blir det Pinnåområdet, reservatet, som får en grundlig genomgång. Vi samlas vid Gästis kl 09.00. *Ansvarig* Zigge
- 29/6 Söndag.** Exkursion till natureldoradot **Hallands Väderö** tillsammans med den pågående floracirkeln. Här finns många växter att beskåda under lupp och en underbar natur att bara njuta av. Medtag rejäl fikakorg och oömma skor. Samling vid Gästis 08.45 *Ansvariga* Zigge och Janne Johansson
- 10/7 Torsdag. Cykelexkursion.** Denna kväll är det ett måste att damma av sin gamla hoj och hänga med Eva ut på nogsamt utvalda småvägar. Du missar väl inte att ta med dig fikakorgen, kikaren, luppen. Vi ses vid Gästis kl 18.00. *Ansvarig* Eva Persson

- 17/7 **Torsdag. Rönne, Sandön.** Skäldervikens stränder har sin tjugning under årets alla månader. Häckande fågelarter kan även en bra bit in i sommaren noteras liksom tidigt återsträckande vadare. Avfärd från Gästis kl 18.00. *Ansvariga* Patric Carlsson och Björn Herrlund
- 31/7 **Torsdag.** Årets **slätterinsats vid Spångabygget** genomförs detta år i sista veckan i juli. Känn att din medverkan är betydelsefull! Föreningen bjuder på förtäring. Medtag stövlar, lie och räfsa, men extra-liar kommer också att finnas på plats. Samling vid Gästis kl 18.00. *Ansvarig* Janne Johansson
- 7/8 **Torsdag.** Nu är det dags att **samla ihop och bära bort** det lieslagna gräset uppe i Spångabygget. Medtag räfsa, grep, stövlar och egen fika. Samling Gästis kl 18.00. *Ansvarig* Bengt Gillenius.
- 23/8 **Lördag. Mästocka ljunghed** besöks denna lördag tillsammans med den pågående botanikcirkeln. Upplevelsen av den mycket rika ljunghedens brukar vara ett motiv nog för att hänga med. Glöm inte rejäl fikakorg! Vi startar från Gästis kl 09.00. *Ansvariga* Janne Johansson och Zigge
- 7/9 **Söndag.** Vandring på **Bjåres fina strandängar**. Vi vandrar helt nära havet på välbetade resp. igenväxande marker. Alldeles ljuvlig tur oavsett väder. Vi samlas vid Gästis och kör till Torekov. Därifrån tar vi en kort busstur, varefter vi går i behagligt tempo tillbaks längs stranden med säkert två till tre fikatillfällen. Glöm ej vandringsskor och ev. kikare. Eftersom vi vid tryckningen inte vet busstiden så måste du ringa 0435-54475 någon dag innan för besked om avresetid från Örkelljunga. *Ansvariga* Birgit & Pär Svensson
- 21/9 **Söndag.** Vi följer flyttfåglarnas rörelse i landskapet från en inlandslokal i vår egen kommun. Glöm inte att anpassa klädval till en ganska stillasittande exkursionsdag. Matsäck och kikare medtages. Samling vid Gästis 09.00. *Ansvariga* Björn Herrlund och Patric Carlsson.
- 4/10 **Lördag. Örkelljunga kulturdag.** En svamputställning kommer att färdigställas i samband med att kommunen återupprepar sin satsning på en allmän kulturdag. Vi hoppas på att höstens väderlek gynnat framspirandet av många svamparter. *Ansvarig* Tony Svensson

- 19/10 **Söndag. Snibe stua.** Uppe på Hallandsåsens otillgängligare delar finns utsikter, jättarnas stenblock och fina marker för avkoppling och höstupplevelse. Välanpassade skodon, fikamat och lämplig klädsel. Vi ses! Samling vid Gästis kl 09.00. *Ansvarig* Christer Sandén

Boka in dessa datum i din almanacka! Hoppas att vi ses vid någon, några exkursionstillfällen. Inga förkunskaper krävs och du behöver inte heller vara medlem för att få följa med.

Har du frågor? Kontakta då den som är ansvarig för respektive exkursion.

Tryckningen av denna tidning bekostas till stora delar av de medlemsavgifter som föreningen kan tillgodogöra sig. Om du tillsammans med denna tidning även fått ett inbetalningskort innebär det att vi inte kan se i våra papper att just du betalt avgiften för år 2008. Vi hoppas ju att du vill stötta oss även i fortsättningen! Om du trots detta vet att du betalt är det extra viktigt att du tar kontakt med någon av oss som arbetar aktivt i föreningen - så får vi rätta till misstaget!

Fågelholkar

Inom Örskelljungabygdens Natur tittar vi inte bara på fåglar, utan man kan på olika sätt också hjälpa dem, till exempel med vinterutfodring och holkuppsättning. Det senare har vi ända sedan föreningens tillkomst sysslat med, först då med en mesholkserie vid Flinka sjö. Några år senare kom även en serie upp i Ö. Ringarp, liksom i den förstnämnda serien uppgick antalet holkar till femtio.

Under årens lopp har många olika modeller och storlekar blivit tillverkade av föreningen medlemmar. Mest har det naturligtvis blivit holkar för småfåglar och starar, men även uggle- och knipholkar, och vid ett tillfälle gjordes de speciella holkar som tornfalkar ibland kan fatta tycke för.

Björn och Lennart sätter upp en kniphol vid Flinka sjö.

Under de år som det på och i skolorna arrangerats industri- och hantverksutställningar har ÖBN, eller som vi tidigare hette Örskelljunga Fältbiologer, deltagit med utställningar med bland annat demonstration av fågelholkar. Då inte bara av de tidigare nämnda modellerna utan även holkar för skogsduva, sädesärla och trädkrypare.

Holkserien vid Flinka sjö har sedan E4:ans nya dragning delvis blivit till intet gjord och därefter inte blivit underhållen och kontrollerad sedan vägens tillkomst. Denna våren har emellertid en ny serie kommit att byggas upp, och som följer sjöns västra strandlinje. I dags datum innehåller serien 20 mesholkar men den planeras byggas ut efter hand.

Björn Herrlund

Exkursioner

Äventyr i Snapphanarnas fotspår – den 9 december

Trots att det var skånsk vinter, regn och gråväder, så var vi nio tappra naturvänner och en hund, som faktiskt också såg ut att trivas. Vi begav oss uppåt längs skogsvägen som övergår i stig efter att vi lämnat bilarna nere vid vägkanten. Strax upptäckte vi att vattenståndet i bäcken var ovanligt högt. Bitvis var det lite av ett äventyr att ta sig fram, därav rubriken. Bäckens hade på flera ställen tagit skogsvägen till sin hjälp att komma fram, en väg som kanske en gång stensatts av de beryktade snapphanarna. Detta område är välkänt som ett av deras gömställe och tillhåll - Trollehallarområdet.

Ravinen har uppkommit genom att smältvatten från inlandsisen eroderat en gammal spricka i Hallandsåsen, en s.k. isälvsravin. Som mest är väggarna mer än 30 m höga. I nedre delen av ravinen finns en s.k. talusbildning - det är rasbranter med nedrasade kantiga block i olika storlekar - den enda i Ängelholms kommun. Vi fick emellanåt gå på skrå på slänterna vid sidan om för att komma fram. När vi längst in, efter att vi passerat

lite nerfallna träd och rotvältor, skulle ta oss över det framforsande kalla bäckvattnet - då var det minsann bäst att hålla tungan rätt i mun. Med lite handräckning fick vi dock över både två och fyrbenta vänner. Det var tyvärr en som halkade och doppade rumpan lite lätt i bäcken - fast att vi har dryga två veckor till dopparens dag!

Det var som sagt grått och det kom lite smått uppfifrån mest hela tiden, temperaturen stannade på cirka fyra grader, men vi hade en trevlig tur ändå denna andra advents-söndag. Väl uppe vid de berömda Snapphanestallarna grillade vi korv och riktigt kände historiens vingslag, det var vi alla överens om. Vi undrade utifall snapphanarna också suttit här och grillat korv? Kanske inte korv, utan kanin, skogsfågel och annat vilt kom vi fram till. Vi gjorde även ett tappert försök att leta upp skirmossa och gaffel-bräken, kända för att finnas här. Men vi fick ge oss på båda. Efter en trevlig stund vid den värmande elden letade vi upp en modernare skogsväg tillbaka till bilarna.

Skånes största lönn stannade vi vid och beundrade på hemvägen. Den finns i korset mellan sjöarna vid ett gammalt torp som visade sig vara bebott. Vi fick vara fyra personer för att nå om den vid brösthöjd. Imponerande!

Det trolska Ulagapskärret
(Foto: Perry Vigelsbo)

Möte mellan himmel och hav ute på Hallands Väderö den 26 december

114 naturvänner med en kanske lite äventyrlig läggning, valde att i duggregn och kraftig blåst gunga ut till Hallands Väderö på Annandagjul.

Ön, denna lilla gröna pärla, låg i ett disigt töcken.

Med välfyllda ryggsäckar och i regnkläder, tuffade vi ut från Torekovs hamn klockan 10 på förmiddagen. Det krängde Vål i land spred besökarna ut sig åt alla håll och vi från Örskelljunga påbörjade vandringen till *Söndre skog*. Fågelskådarna tog en annan väg.

Den slutna skogen är skyddad från betesdjur och där ligger *Ulagapskärret*, ett

fascinerande al-kärr, ett svenskt mangroveträsk. Alarnas socklar bildar tydliga små öar. Kanske är det här platsen där ugglorna ropar.

Det finns omkring 600 växtarter på ön. Vi uppmärksammade några vinterståndare och studerade även kryptogamer som växte på förmultnande träd-stammar.

Väderöns Liggande lind
(Foto: Perry Vigelsbo)

Björnbärssnåren, några buskar hade fortfarande bär kvar, tvingade oss att följa banade stigar.

Den traditionella matsäckspausen avnjöts bakom vindskyddande stenar nära sydöstra hamnen. Efter rasten vidtog den mer dramatiska delen av promenaden över slippriga stenar och hala spänger längs öns västsida. Under en stund tunnades molntäcket ut och solen anades. Vinden var nästan behaglig, inte alls så isande kall som man kunnat befara.

Utan fallolyckor nådde vi Norreskog och vår hamnplats. Vid stranden blev det fotbad med stövlarna på, i avvaktan på båtens ankomst.

Efter en lyckad dag mitt i den grå vintern, lämnade vi ön som då låg i ett mjukt ljus mellan himmel och hav.

Ingrid Elman

Långalts myr – den 13 april

Vi var 17 stycken exkursionsdeltagare som denna dimmiga, vackra morgon gav oss ut till Långalts myr. Klockan var halv åtta på morgonen när vi steg ur bilarna och gick in i skogen. Här möttes vi av skogsduvans hoande och en spillkråkas ropande, vilken vi även fick se flyga in i skogen. Det sades att troligen 2 par skogsduvor häckar i detta område.

*Myrarnas egensinniga tallsiluetter skapar en speciell stämning
Foto: Perry Vigelsbo*

Vi vandrade upp på en rullstensås, följde den en bit och gav oss sedan ut på själva myren. Att befinna sig ute på en myr är något av det mest naturnära jag kan tänka mig. Ute i denna "vildmark" är det så ostört och fridfullt. Här hittade vi spillning från en orre och Patric berättade att han hört en ensam orrtupp spela här i ca 10 år, kanske är det samma orre som fortfarande befinner sig på denna myr. Ängsbiplärkan som är en karaktärsfågel ute på myrarna visade upp lite spelflykt för oss. Efter en stunds beundran av detta sevärd gick vi tillbaka upp till en blåbärsrisbeklädd tallbacke, där satte vi oss och intog förstafikan och njöt av vårsolens värmande strålar. Under tiden fick vi lite undervisning av cirkelledarna Björn och Patric om de olika fågelarterna som före-

kommer i denna biotop. Exkursionen var nämligen ett samarrangemang med vår pågående fågelcirkel.

När vi efter fikan gått en stund hörde vi ett bubblande läte och det visade sig vara orrtuppen som spelade. Man ville gärna tro att det var för oss han spelade, men mer troligt är väl att han ville imponera på någon höna. Samtidigt som vi lyssnade till orrens bubbel kom en enkelbeckasin flygande och vi fick höra det speciella läte som uppstår när luften får de utspärrade stjärtpennorna att vibrera under branta dykningar.

Vi kom åter upp på rullstensåsen och Patric berättade hur dessa bildades under istiden, det blir tyvärr för långt att återge här, men jag kan nämna att en sådan åsrygg också kallas för en getrygg. När vi stannade till för att lyssna efter fågelläten fick vi ute från myren höra en storspov. Detta var tidigare en vanlig häckfågel här i kommunen men numera finns inga häckande par kvar. Vi hittade också tjäderspillning, troligen från en tupp, och där låg 3 stycken spillningskorvar intill varandra vilket tyder på att han suttit där i ca en halv timme. Dom lämnar nämligen ifrån sig en korv ungefär var tionde minut. Tjäders favoritföda under våren är tuvullsblommor vilka det är gott om på myrarna. Vi såg också mycket av den på vår vandring. En annan växt som tjädern tycker om att sätta i sig är vårfrylen, och den förekom också i ganska stor mängd på sina ställen.

Nedanför åsen kom vi fram till ett gammalt torp där vi fick höra järnsparven sjunga. Andra fågelläten vi hörde under dagen var gärdsmyg, rödhake, bofink, svartmes, trädkrypare, koltrast, taltrast, kungsfågel, skogssnäppa och större hackspett som vi också kunde höra trumma. Strax kom vi till en backe där solen flödade och då passade vi på att fika en andra gång. Här tog flera av oss av jackorna och lät solen istället värma våra kroppar. Därefter följde vi grusvägen tillbaka till våra bilar och i vägkanten kunde Janne visa oss några blad av en linnea. Den är tyvärr numera mycket sällsynt i vår kommun. Lite längre fram flög en så kallad börringevråk, en mycket ljus variant av ormvråk och i en häck intill ett hus satt en flock pilfinkar. En trevlig upplevelsefull vårdag.

*Även en död trädstam kan vara full av liv.
(Foto: Perry Vigelsbo)*

Eva Persson

Vinterns och vårens fågelobsar

(16/11-15/4)

Lommar/doppingar/storkfåglar/andfåglar

Storlom – 1:a obs 4 ex Värnsjön 30/3 (BH). **Skäggdopping** – som flest 14 ex Köphultasjön 6/4 (PC). 1:a obs 2008 var den i Lillsjön runt 15/2 (HW). **Gråhakedopping** – 3 ex Hjälmssjön 6/4 (BH, LP, m.fl.). 3 ex Köphultasjön 6/4 (PC). 1 ex Hjälmssjön 15/4 (BH). **Smådopping** – 1 ex Hjälmssjön 7/4 (PC). **Storskarv** – som flest 30 ex Hjälmssjön 30/3 (BH). **Knölsvan** – 2 ex Hjälmssjön 7/4 (JJ). 1 ex Hjälmssjön 11/4 (BH). **Sångsvan** – som flest 50 ex rastande i Jälla sjö 12/1 (BH). **Mindre sångsvan** – ”I en flock med 20 ex sångsvanar i Hjälmssjön 14/3 upptäckte jag att den ene var betydligt mindre, och när jag studerat den en stund kunde jag se att näbbet var svartare och då förstod jag att det var en mindre sångsvan, min första obs av denna art kul att upptäcka den själv (EP)! **Vitkindad gås** – 1 ex Flinka sjö 15/2 (LP). 60 ex str. Ö-a 6/4 (JJ). **Grågås** – största flocken 70 ex Flinka sjö 18/2 (BH). **Gräsand** – största flocken 90 ex Flinka sjö 15/2 (LP). **Snatrand** – 1 ex hane Hjälmssjön 7/4 (BH, PC). 1 ex hane Hjälmssjön 10/4 (LP, BH). **Stjärtand** – 2 par Hjälmssjön 10/4 (EP). **Bläsand** – 2 par Hjälmssjön 10/4 (EP), senare på dagen 9 ex Hjälmssjön (LP, BH). **Kricka** – som flest 37 ex Köphultasjön 6/4 (PC). **Skedand** – 1 par Köphultasjön 6/4 (PC). 1 ex Hjälmssjön 10/4 (EP). **Vigg** – som flest 60 ex str över Hjälmssjön 6/4 (KK). **Brunand** – som flest 25 ex Värnsjön 17/11 (SN), 24/11 (BH) och den 9/12 (LP). **Knipa** – som flest 20 ex Värnsjön 24/11 (BH). **Alfågel** – 1 par 6/4 Hultasjön (PC). **Svarta** – 1 ex Köphultasjön 7/4 (BH). **Sjöorre** – 4 ex hanar Hjälmssjön 5/4 (KK). Massivt sträck på kvällen, runt 23-snåret 4/4 (BH), hördes även av (KE) denna dag och ett par kvällar framöver. 30 ex Hjälmssjön 6/4 (PC). 45 ex Köphultasjön 6/4 (PC). 7 ex Store sjö 6/4 (PC). 1 ex Vita sjö 6/4 (PC). 4 ex Köphultasjön 7/4 (BH). 2 par Hjälmssjön 10/4 (EP, LP, BH). 1 par Hjälmssjön 12/4 (BH). **Ejder** – 1:a obs 1 par Hjälmssjön 1/4 (EP, JJ). Som flest 18 ex i Hjälmssjön 6/4 (BH, KK, m.fl.). **Småskrake** – 1 ex Värnsjön 9/12 (LP). **Storskrake** – som flest 160 ex Värnsjön 24/11 (BH). **Salskrake** – samtliga obsar från Värnsjön: 6 ex 17/1 (SN). 7 ex, varav 1 ex hane, 24/11 (BH, SN). Hela 16 ex (5 ex hanar) 1/1 (BH). 5 ex 2/1 (PC). 4 ex (1 hane) 27/1 (SN). 1 ex 17/2 (BH). 2 ex hane 2/3 (BH). 1 ex hona 8/3 (BH, SN). 2 ex honfärgade 9/3 (LP).

Rovfåglar/hönsfåglar/tranfåglar

Havsörn – 2 ex adulta seglade ovan Ö Ringarp 15/3 (EP, JJ). **Fjällvråk** – 1 ex 24/11 Grytåsa (KK). 1 ex Harbäckshult 13/1 (PC). **Duvhök** – 1 ex Bruketområdet Pinnån 9/3 (BH). 1 ex Ö Ringarp 15/3 (EP, JJ). 1 ex Värnsjö by 15/3 (FP). 1 ex hördes Skogen, Ö-a 30/3 (LP). **Fiskgjuse** – 1:a obs Köphultasjön 6/4 (PC). **Brun kärrhök** – 1 par Flinka sjö 5/4 (LP). 1 ex hona Grytåsa 12/4 (PC). **Blå kärrhök** – 1 ex hona Flyet (Lärkesholm) 2/4 (BH). **Tjäder** – 2 ex tuppar stöttes Ö-a 15/12 (PC). 1 ex troligen tupp stöttes i Långalt-

strakten 20/1 (JJ). 2 ex stöttes 20/1 Fagerhultamossen, vid första tillfället flög två fåglar upp, men bara den ena sågs tydligt, det var en höna. En knapp timme senare skrämdes åter en marksittande höna upp (EP). 1 ex höna 3/2 Fagerhult-Sönder Össjö (JJ). 1 tupp spelade i Flåssmyrkomplexet 9/4 (JJ, EP). 1 ex N kommunen 10/4 (PC). Dessutom en massa rapporter om spillning... **Orre** – 5 ex tuppar Smörmyr 30/3 (ML, LL). 3-4 ex spelade på Flåssmyr 7/4 (JJ). Spel hördes Långalts myr 13/4 (ÖbN), troligen från 1 ex. 2 tuppar Smedhult 13/4 (PC). Minst 3 ex Stensmyr 14/4 (EP, Vivi). **Trana** – 1:a obs 1 par 8/3 Höjholm (SN). **Vattenrall** – 1 ex Flyet (Lärkesholm) 2/2 (BH). 4-5 ex Långasjön 13/4 (PC). **Sothöna** – 12 ex Hjälmssjön 6/4 (PC).

Vadarfåglar/måsfåglar/duvor/gökar/ugglor

Tofsvipa – 1:a obs 2 ex Harbäckshult 21/2 (VR). Som flest 17 ex V Flinka 7/3 (LP). **Mindre strandpipare** – 2 ex industriområdet Ö-a 1/4 (LP). **Morkulla** – 3 obsar i januari! 1 ex 1/1 Porkenahult (BH), 1 ex samma lokal 2/1 (PC) och 1 ex 29/1 V Ringarp (BH).

Foto: Patric Carlsson

Storspov – 1 par Fagerhults flygfält 12/4 (PC). Spel hördes från Långalts myr 13/4 (ÖbN). **Skogssnäppa** – 1 ex Tåssjö 30/3 (SN). 1:a obs i kommunen var 1 ex stenbrottet Flinka sjö 5/4 (LP). **Skärfläcka** – 1 ex Köphultasjön 6/4, andra fyndet i kommunen (PC). **Silltrut** – 1 ex Vemmentorpsjön 10/4 (PC). **Gråtrut** – 1:a obs 2 ex Värnsjön 15/3 (BH). 120-150 ex Ö Töckarp 8/4 (BH). **Fiskmås** – en tidig obs var den i Värnsjön 7/1 (LP). Mycket sällsynt att dessa syns i

januari. Som flest 148 ex Hjälmssjön 9/4 (BH). **Skrattmås** – 1:a obs Hjälmssjön 14/3 (BH). Som flest 211 ex Hjälmssjön 9/4 (BH). **Turkduva** – 1 ex Ö-a 1/1 (LP). 1 ex Ö-a 1/3 (BH). 1 ex Ö-a 15/3 (FP). 1 ex Ö-a 16/3 (BH). **Sparvuggla** – under en promenad i det sköna vårväddet 18/3 på eftermiddagen upptäckte jag ”uppflugan” i ett älgstom i den västra kanten av Fagerhultamossen en sparvuggla sittande i toppen på en torraka, jag stude-
rade den i ca 45 minuter. Under den tiden kom en mindre hackspett och satte sig i samma träd en bit längre ner på stammen (EP). 1 ex hördes vid Värnsjö 14/4 (BH, JJ).

Nattskärror/seglare/blåkråkfåglar/hackspettar

Kungsfiskare – 1 ex Värnsjön 6/4 (PC). 1 ex utloppet Hjälmssjön 10/4 (PH). **Mindre hackspett** – 1 ex Fagerhultamossen 18/3 (EP) se även under sparvuggla! 1 ex Ö. Ringarp 1/4 och 4/4 (JJ).

Tättingar

Sånglärka – 1:a obs 9/2 Ekholm (JJ). **Trädslärka** – 1 ex str. Åkarp 8/3 (BH). 1 ex Havabygget 5/4 (LP). **Ängspiålrka** – 1:a obs Ljungaskog 16/3 (PC). **Forsårla** – 1:a obs 1 ex Pinnån vid Eket 16/3 (PC). 1 ex Höjholm 23/3 (JL). 1 ex Ringåsen, i ett litet vattendrag 25/3 (PV). 2 ex Ekholm 29/3 (BH). 1 ex Lärkesholm 1/4 (LP). **Sådesårla** – 1:a obs Solångsskolan 31/3 (LP, MP). **Varfågel** – Här följer samtliga obsar! 1 ex Åkatorp 17/11

Foto: Patric Carlsson

(SN). 1 ex Bosjöholm 22/11 (BH). 1 ex Slättsjö 4/12 (BH). 1 ex Lärkesholm 8/12 (BH). 1 ex Slättsjö 1/1 och 1 ex Lönsjöholm (BH). 1 ex Trotta-torp 5/1 (JEL). 1 ex Fagerhult som "knipsade" en talgoxe uppe i en björk (NOL). 1 ex Håleryd 2/1 (KL, LLI). 1 ex Slättsjö 17/2 (BH). 1 ex Flinka sjö 18/2 (LP, KK). 1 ex Ljungaskog 27/1 (PV), på samma plats sågs fågeln dessutom 20/2 (LP), 25/2

(EP), 28/2 (PC), 1/3 (BH) och 18/3 (PC, JJ). 1 ex Sonnarpskogen 2/3 (LP). 1 ex Ånalt 15/3 (PC). **Stare** – 1:a obs 2 ex Ö-a 1/3 (VR). Största flocken var 2000 ex Långasjön 13/4 (PC). **Sidensvans** – 15 ex Ö-a 19/11 (BH). 25 ex Ö-a 3/12 (BH). 6 ex mellan V Ringarp och Havabygget 29/2 (BH). **Nötkråka** – har visat sig under hösten i Bålinge (HN). 1 ex flög över "orrmarkerna vid Tore Nilssons" 14/2 (JJ). 1 ex Smörmyr 30/3 (ML, LL). **Råka** – 1 ex Björnholm 12/4 (PC). **Strömstare** – samtliga obsar: 1 ex Pinnån 1/1 (LP). 1 ex Pinnån Landisbanan 12/1 (PC). 1 ex Vårsjön 27/1 (BH). 1 ex Pinnån 8/3 (JJ). 1 ex Pinnån 9/5 (ÖbN). 1 ex Ejderområdet Pinnån 4/4 (JJ). **Järnsparv** – 1:a obs Åsljunga 18/3 (SN). **Gransångare** – 1:a obs Ringåsen 3/4 (BH). **Svart rödstjärt** – 1 ex sj. Vid Bygga Ö-a 6/4 (BH). Hördes även 7/4 (PC). Sågs av (LP) den 7/4. **Rödvingetrast** – 1:a obs Ekholm 29/3 (BH). **Taltrast** – 1:a obs Fagerhults flygfält 15/3 (PC). **Dubbeltrast** – 1:a obs Krångelbygget och Fagerhults flygfält 15/3 (PC). **Björktrast** – Största flocken 50 ex V Flinka 13/2 (LP). **Stjärtmes** – som flest 12 ex 20/2 Spång (FP). **Stenknäck** – som flest 30 ex 9/2 Åsljunga (SN). **Steglits** – 10-15 ex 22/2 Golfbanan Eket (FP). 1 ex Ö Ringarp 10/3 (ST). 1 ex Åsljunga 14/3 (MN). 1 ex 13/4 -14/4 Åsljunga (MN, SN). **Mindre korsnabb** – största flockarna: 16 ex Ö-a 11/1 (KK). 12 ex 2/2 Havabygget (BH). 20 ex Lärka Sjöholt 9/3 (BH). **Sävsparv** – 1:a obs Flinka sjö 8/3 (LP). Hela 10 ex rastade i Ljungaskog 16/3 (PC). **Gulsparr** – 70 ex Grytåsa ridskola 16/12 (LP).

Förklaringar

Lokaler skrivna i kursiv stil ligger strax utanför kommungränsen, t ex Rössjön och Sjöaltssjön. (ad=vuxen, juv=ungfågel, pull=nykläckt unge).

Vi tackar alla som rapporterat in sina observationer. Ni gör en viktig insats för Örkelljungaabygdens Natur och Alcedo! Inkomna observationen ligger till grund för sammanställningen och kunskapen om statusen på Örkelljunga kommuns fågelarter; då, nu och för framtiden.

BH	Björn Herrlund	LLI	Lena Lindström
EP	Eva Persson	LP	Lennart Persson
FP	Ferenc Persson	ML	Mattias Lindström
HN	Håkan Nilsson	MN	Maria Nilsson
HW	Håkan Winqvist	MP	Margit Persson
JEL	John-Erik Lindman	NOL	Nils Ove Lindman
JJ	Janne Johansson	PC	Patric Carlsson
JL	Jesper Linell	PH	Peter Hector
KE	Kjell Ekelund	PV	Perry Vigelsbo
KH	Klas Hector	SN	Seth Nilsson
KJ	Kalle Julin	ST	Stig Troedsson
KK	Kjell Karlsson	VR	Viktoria Rosby
KL	Kjell Lindström	ÖbN	ÖbN-Exkursion
LL	Lars Lindström		

Har du något att rapportera? Rapportera gärna dina obsar på vår hemsida!

Alcedo vill ha hjälp av **dig** att samla in uppgifter om fågelobservationer inom kommunens gränser. Vi vill ha observationer av ovanliga fågelarter för vår kommun, alla arter utanför den tid de normalt förekommer i landskapet, större sträckförekomst, anmärkningsvärt stora flockar, intressanta häckningar, återfynd av ringmärkta fåglar, sena obsar på hösten eller observationer som du tycker är särskilt notabla. Alla rapporter arkiveras för framtida behov.

Seth Nilsson

Senaste inrapportering innan nästa tryckning av Alcedo: 15 april, 15 aug, 15 nov. Rapportera helst dina obsar på Svalan: <http://www.artportalen.se/> eller på vår hemsida: <http://orkelljunga.sn.se>. Du kan även e-posta eller skriva till mig så sammanställer jag det i Alcedo: Seth Nilsson, Orreslättsvägen 30, 286 72 Åsljunga. E-post: seth.nilsson@telia.com

Svärtan i Örkelljunga kommun

Svärtan är inte årligt förekommande i Örkelljunga kommun. Den första dokumenterade observationen är daterad från den 15 april 1964 då 10 ex rastade i Hjelsjön. Totalt finns det endast tretton noteringar av arten i kommunen.

I Sverige finns svärtan häckande i två från varandra väl avgränsade områden. Dels i fjällkedjan och de angränsande fjällnära skogarna och dels längs Östersjöns kuster,

Svarta

W. von Wright, Ur Svenska Fåglar (1924)

från nordöstra Skåne till Torne älv. Vid mitten på 70-talet beräknades den svenska stammen, enligt atlasinventeringen, uppgå till ca 15 000 par, medan stammen i slutet på 90-talet uppskattningsvis uppgick till ca 11 500 par. En stor del av minskningen har troligen skett i Stockholms skärgård. Vad denna minskning beror på vet man inte säkert, kanske på att födotillgången minskat, kanske till en del på att det rörliga friluftslivet ökat i skärgården. Svärtan skriker som bekant sent till häckning, och de tidigaste kullarna går i vattnet samtidigt som båt- och badturismen är som intensivast.

Enligt Svensk Fågelatlas, som utkom 1999, övervintrar ett stort antal svärter i södra och östra Östersjön samt i Kattegatt, totalt ca 1 miljon fåglar, varav de flesta är ryska fåglar. Ett mindre antal fåglar, ca 30 000 individer övervintrar utanför Norges kust, på Nordsjön och längs Europas Atlantkust. När det gäller uppehållsplatser för svärter längs Skånes kuster vintertid, är Skälderviken den säkraste lokalen, även om den saknades nästan helt åren 1987-1989. Antalet fåglar under vinterperioden i viken bru-

kar ligga på runt 100 individer. Arten är alltså inte särskilt talrik vintertid runt Skånes kuster.

Svärtan är en av Skånes sällsyntaste häckfåglar. Som högst häckar fem par på öarna i nordost, på gränsen mot Blekinge, enligt Svensk Fågelatlas, som genomfördes 1974-1984. Under innevarande år häckade 3 par i nordost.

Av de tretton observationerna i Örkelljunga är åtta gjorda i Hjelsjön, fyra i Vårsjön och en i Fedingesjön. Höst/vinter observationerna är fyra till antalet, sju är gjorda på våren och slutligen är två obsar gjorda på sommaren, i augusti månad. Möjligen rör vinterobservationerna från Vårsjön 1999 samma individ. Med anledning av detta kan man inte nämna någon "säker" tidpunkt för att kunna skåda in någon svärta hos oss. Därtill är de gjorda observationerna för få, och sträcker sig från början på april till och med början på december. Det största antalet svärter är de 10 ex som nämndes i början på artikeln, annars har det mest rört sig om enstaka fåglar. Nedan följer vår kommunlista för svärtan.

10	ex	15/4-64	Hjelsjön
3	par	4/5-70	Hjelsjön
2	ex	11/5-70	Hjelsjön
1	ex	12/10-70	Hjelsjön
1	par	13/4-98	Fedingesjön
2	par	23/4-98	Hjelsjön
1	ex	7/11-99	Vårsjön
1	ex	4/12-99	Vårsjön
1	ex	27/8-00	Vårsjön
4	ex	8/10-00	Hjelsjön
1	ex	6/8-03	Vårsjön
1	ex	11/5-06	Hjelsjön
1	ex	24/4-07	Hjelsjön

Om man studerar årtalen för observationerna kan det tyckas märkligt att det dröjde hela 28 (!) år mellan oktobernoteringen i Hjelsjön 1970 och nästa svärta-observation i kommunen, den i Fedingesjön. Blev svärta förbisedd under alla dessa år, skådade vi för lite? Det är möjligt. Vårsjön besöktes under 70- och 80-talen nästan aldrig av oss Örkelljungaskådare, däremot hade vi bra koll på den andra "svärtesjön", Hjelsjön. Numera är vi säkert mer flyttbara inom kommunen och en stor anledning till det stora gapet mellan observationerna, är nog att vi inte hade så bra koll på vissa sjöar i vår kommun. Dessutom var skådarfrekvensen inte alltid så intensiv vissa år.

Björn Herrlund

Landskapet avbildat i kartorna

- en resa från senmedeltid fram till 1700-talets slut -

Bortskämda som vi nutidsmänniskor är med förstklassiga kartor av allehanda slag är det kanske ändå nyttigt att göra en odysse genom århundraden som gått. Från att ha varit *nästan* nollställda på kartor en bit in i 1500-talet, blir Sverige snabbt en betydande stormakt i framtagandet av informationsrika, oftast förbluffande detaljrika verk under det påföljande 1600-talet.

I denna kartslösande artikel ska fokus hela tiden hållas på hur kartframställarna under olika tider lyckats fånga den fysiska verkligheten. Hur de tidiga sjökorten huvudsakligen fångar kustlinjen, hur man allt efterhand avtecknar sjöar och vattendrag som Hjälmjön och Pinnån, hur skogar, myrar och odlingsmark smyger sig in i kartbilderna.

En kartodysse kommer förhoppningsvis också att berätta hur man i nutiden kan få

mycket intressant information om hur landskapet vi lever i har förändrats – inte minst pga av människornas sätt att bruka naturen, omgivningen. Gerhard Buhrmanns klassiska översiktskarta över Skåne från 1684 ger oss ett avstamp 320 år bak i tiden, medan lantmäteriets skifteskartor över enskilda byar, från huvudsakligen 1800-talet, ger oss en detaljrikedom som tål att gräva ner sig i.

Den så gamla ekonomen, häradskartan från senare delen av 1920-talet, ger en lättöverskådlig bild över det kulturlandskap som vid denna tid antagligen hade sin största areal uppodlad åkermark någonsin, nationellt sett. Om vi så slutligen vill nyttja senare årtiondens tekniska hjälpmedel, så kan vi inte hoppa över flygbilden som sen 1940-talet avbildat trakten. I denna första kartartikel kommer fokus dock att förläggas till tiden fram till 1800-talets inbrott.

Carta Marina

Konturerna av ett något så när igenkänt Skåneland kan nutida kartälskare möta först i början av 1500-talet. Segelbeskrivningar och ganska stereotypa sjökort fanns då i omlopp, men de grundade sig föga på något egentligt "fältarbete" till lands.

Den efterhand landsflyktige Olaus Magnus, med sitt väldiga verk *"Historia om de nordiska folken"*, hade 1539 låtit publicera sin Carta Marina. Enligt Herman Richters bok *"Skånes karta från mitten av 1500-talet till omkring 1700"* (1929) gav Olaus Magnus karta *"konfigurerat en bättre bild och ett nytt kartinnehåll, som i riklighet icke överträffas av någon annan karta över Norden under 1500-talet."*

Militära behov

Anders Bures karta över Norden från 1626 blev startskottet för det svenska lantmäteriets framväxt. Ett statligt verk som på uppdrag av Gustav II Adolf tog fram detaljerade, noggranna kartor både "här hemma" men även "där borta". Något motsvarande danskt arbete av samma kvalitet kom aldrig till stånd under denna tid. Kartläggningar gjordes nu och framgent i regel av militära skäl eller efterhand också av mer skattemässiga sådana.

Grannsämjan mellan Danmark och Sverige var ju under flera århundraden milt talat lite si och så. Flertalet grannlandskrig drog fram i slättens, åsarnas och den svagt kuperade skogsbygdens landskap. I samband med ett av dessa krig, 1643-44-års krig (i slutet av det trettioåriga kriget), upprättade den svenske generalkvartermästaren Olof Hansson Örnehufvud en Skånekarta. Han gjorde en hel del egna resor och rekognosceringar. Hans kartarbete kom att ligga till grund för den karta över Skåne som 1662 utgavs i Amsterdam i ett av holländaren Blaeus' stora atlasverk.

Första svenska Skånekartan

Sjöarna och vattendragen i nordvästra Skånes kartvärld är under första hälften av

Den förmodat äldsta svenska skånekartan. (Lunds Universitetsbibliotek)

1600-talet ännu på sitt barnstadium. Härintill har delar av den *kanske* första svensk-gjorda Skånekartan kopierats. Den ska ha framtagits under tidspannet 1614-44, men upphovsmannen är enligt Universitetsbiblioteket i Lund konstigt nog okänd.

Om vi ägnar kartan några minuter finner vi att flera av de *stora* dragen är förhållandevis rätt återgivna. Här finns Pinnån och Rönneå, här finns Stensån och Lagan. De sjöar som legat relativt nära "kungsvägen", marschvägen från Hälsingborg norrut har avbildats; alltså Hjälmssjön, Åslungasjön, Jälla sjö, liksom Fagerhultasjön och Fedingesjön. De betydligt större sjöarna Rössjön och Västersjön har dock bara fått halva Åslungasjön storlek. Ingen kartritare hade väl varit på plats och inga vettiga uppgifter hade därifrån funnits att tillgå. Vidare tycks Värssjön, Lärkesholmssjön, Vemmentorpssjön och sjöarna vid Krångelbygget ha varit okända av samma anledning.

Symboler för träd/skog är utsatta på nästan hela *Hallands Åhs*, men desamma förekommer i klart mindre omfattning på *Sünder Ås*. Andra markområden är antingen helt vita eller markerade med ett otal punkter eller "kommatecken". Jag är osäker på hur man ska uttyda dessa tecken.

Ett avgränsat, avvikande område finns väster om *Odaliunga* och kallas på kartan för *Smör Mýran*. Möjligen ska denna beteckning motsvara de stora torvmarksom-

råden som ligger i anslutning till byn Smörmyr, strax intill Flinka. Denna by finns i alla fall omnämnd från 1626, i danska länsräkenskaper. Placeringen på kartan känns ju dock inte helt relevant, men man ska ju ha i åtanke att rekognosceringarna inåt land oftast var synnerligen bristfälliga. Något som inställer sig är istället kanske den frågan varför just den något avsidat liggande Smör Mýran hamnat på kartan och inte exempelvis det stora myrkomplexet Flåssmyr i norr.

Blaeus' Skånekarta tryckt 1662

Denna tryckvackra karta (ovanstående var handritad) är alltså publicerad i ett större atlasverk nere i Amsterdam. Det måste ses som troligt att nyssnämnda kartor legat som förlagor till denna avbildning av Skåneland.

Skånekarta som ingår i Blaeus' kartverk från 1662

Man kan dock se att antalet vattendrag och sjöar ökat något på denna karta, men avbildningens grad av likhet med det avbildade är fortfarande av mycket blandat slag. Rössjön och Västersjön är även på denna karta småfuttiga, men däremot finns en sjö vid Vemmentorp/Krångelbygget. Fast den avvattnas norrut till Store sjö. Eftersom avstånd och proportioner sällan stämmer är det *ibland* svårt att avgöra vilken sjö som avses, samtidigt som stor osäkerhet rådde kring vilka vatten som hängde ihop. Man

blir smått osäker på om sjöarna Vårsjön och Lärkesholmssjön hittat in på kartan - i alla fall rinner de i så fall ut i riktning mot Almaån, Finjasjön? En märkbar "kuriösitet" kan ses just norr Hallandsås, på Hallandssidan där en stor, avlång sjö breder ut sig längs Stensåns lopp. I trakterna av bl a Skottorp. Av denna slättsjö finns i princip nästan inget kvar nu på 2000-talet, bortdränerad, huvudsakligen åkeromvandlad.

På kartan har införts tecken för större nivåskillnader i form av småbergs-symboler. På åsarna finns något mer utspridda, större symboler, medan höjderna på ömse sidor om Pinnådalen fått mindre men tätare placerade småberg. Sammanhållna "bulliga" träd/skog symboler finns bara upptagna i södra delen av Skåne, fast ett flertal sådana tecken finns också väster Röstånga. I norr tycks endast spridda trädssymboler längs Hallandsås finnas, från Suinestorp till Dommerstorp. Att trovärdigheten till dels kan ifrågasättas för denna karta visar sig när Buhrmanns gedignare karta några decennier senare ser dagens ljus.

Buhrmanns karta – från 1680-talet

Ovanstående kartor har föga av naturbeskrivning inbakat i sig. Men år 1681 fick Gerhard Buhrmann, titulerad fortifikationskapten, i uppdrag att ta fram en mer nog-

grann, rättvisande bild av det nyligen med militärkraft vunna Skånelandskapet.

Några år därefter, 1684, blev han klar med sin första version av kartan. Herman Richter skriver i sin bok *Skånes karta från mitten av 1500-talet till omkring 1700* (1929) att Buhrmann med största sannolikhet "först uppgjort en rad specialkartor, förmodligen häradsvis, vilka sedermera transporterats ned och sammandragits till en översiktskarta".

Denna karta är precis som sina föregångare en översiktskarta, men nu finns för första gången inlagt symboler där förekomsten av exempelvis olika skogar finns inritade på ett enligt forskare *relativt* trovärdigt sätt. Vi fokuserar nu för en stund in på denna karta med tonvikt på nordvästra Skåne.

Både Hallands Ås och Söndra Åsen domineras helt av lövskog, till synes mest bestående av bok. När vi än mer snävar in på den egna kommunens domäner ser vi att bokdominerade skogar i stort tycks vara förhärskande i både Rya och Örkellunga socknar, medan fur (tall) har denna position i Fagerhults socken. Med anledning av dessa förhållande har senare tiders forskare myntat begreppen *Bokskogarnas* och *Furuskogarnas* (och sågkvarnarnas) område.

Smörmyr och Flossmyr är de mosskomplex som blivit förevigade. Vattendragen och sjöarna är överlag mer verklighetstroget redovisade i denna sena 1600-tals karta fast visst kan återgivningen ibland vara lite si och så. Antalet sjöar är allt mer komplett. Lärkesholmssjön har börjat existera och Vårsjön finns också till med sin avrinning österut. Både Västersjön och Rössjön har fått ganska rättvisande konturer och medtagen finns också den långt senare bortdikade Lärkesholmssjön.

Den tidens vägnät har på denna militärkarta också fått en gedigen redovisning! Huvudstråken gick då som nu dels från Helsingborg norrut tvärsigenom hela kommunen upp till Smålandsgränsen, dels längs en färdväg i öst-västlig riktning från Röke mot Våxtorp. Även vägstråket från Öderlunda över Bälinge upp till Åslunda är medtagen på kartan. Och från Lemmehult finns en mindre markerad väg som går över Mattarp, (Tockarp), Vemmentorp, Krängelbygget, Sällersås vidare fram till stora landsvägen innan Fagerhult.

Buhrmanns karta blev alltså en mycket översiktlig men intressant beskrivning av 1680-talets naturlandskap.

Storskaliga geometriska kartor

Flera nya småskaliga, geografiska Skånekartor togs fram i början på 1700-talet, men några omfattande förbättringar av Buhrmanns sena 1600-tals alster var de knappast. Ulf Pauli skriver 1987 i en artikel i tidskriften Ale: "Buhrmanns kartografiska arbete från början av 1680-talet blev alltså normerande för uppfattningen av Skånes kartbild under det följande århundradet".

Men istället började nu storskaliga, geometriska kartor dyka upp på scenen, kartor som begränsade sig till att kartlägga en eller några få byars markinnehav. Om vi i denna

artikel snävar in perspektivet ytterligare och enbart fokuserar på Örkelljunga kommun kan vi i lantmäteriestyrelsens arkiv hitta en mycket tidig karta från 1662, över "Lärckia gård", samt fyra tidiga 1700-tals kartor, en från år 1718, tre från 1728. Under resten av 1700-talet tycks kartproduktionen ha legat nere – om vi ser ur enbart ett Örkelljunga-perspektiv.

Den äldsta av 1700-tals kartorna, den från 1718, är en "*Geometrisk Charta öfwer Öhrnalt*". Byn är belägen längst i norr, intill Store sjö och gränsande mot Småland (Halland). De tre kartorna från 1728 berör istället sydligare delar av kommunen. En av dem benämns "*Geometrisk Charta öfwer Rÿha, Wästerarp och Ekets Samfälte Skog och Uthmarck*". Dessutom har Rya bys inägor också avmätts: "*Geometrisk Charta öfwer kyrkiobÿen Rÿha*". Den tredje kartan från 1728 berör istället byn Grytåsa en kort bit längre uppströms Pinnån. "*Geometrisk Charta öfwer enstaka frälsehemmanet Grythåhs*" står det i huvudet på detta av lantmätare Anton Cöpingers framtagna verk. Vi tittar närmre på dessa kartor.

Byarnas organisation

Men först några mer svepande ord om hur en by i stora drag var uppbyggd i denna nordvästskånska skogsbygd. En av de största nyodlingsperioderna i vår skandinaviska historia var den som utvecklades under tidig medeltid, fram till digerdödens förlamande famntag kring 1350. Men en påtaglig gårds-/byetablering lär också ha inträffat under senare tid, inte minst under 1500-talet.

Etableringen av permanenta gårdar/byar lär i våra trakter vanligen ha haft sin upprinnelse under medeltidens inbrott runt år 1000 e Kr. Ensamgården kan efter en tid ha tillväxt, några angränsande gårdar ha byggts upp. Runt gården, gårdarna togs små-åkrar upp, ängsmarker framförädlades. Områden på de etablerade gårdarnas, byarnas utmarker kom senare att bli möjlig mark för ytterligare kolonisation. Nya gårdar, nya byembryon bildades. Bystrukturen förtätades långsamt men säkert.

Huvudorganisationen på den gårdsbildning som växte fram i vår skogsmiljö var denna. Ofta tycks en ensamgård under en längre tid ha dominerat "byn". Ett flertal åbor, lantbrukare tycks efterhand ofta ha bott på denna gemensamma gård, med sina byggnader av skilda slag. När nya gårdar därefter tillkom i byn kunde dessa förläggas antingen ganska nära "huvudgården" eller ibland istället en något längre bit bort. Tillväxten av gårdar var dock mycket blygsam sett över århundradena.

Åkrarna var på den tiden små och utspridda. Den arealmässigt mycket större ängsmarken avskiljdes, liksom åkermarken, från den kreatursbetade utmarken, av ett nogsammt hållt gärd. Denna nödvändiga uppdelning av inägor och utmark kom att försvara sin plats ända från första gårds-/byetableringens tid och fram till 1800-talets skiften. En tid som för en del byar kan motsvara en tid av 7-800 år...

Av de mycket få befintliga geometriska kartor från 16- och 1700-talen, som nu kort ska beröras, framstår denna bystruktur för första gången tydligt även på "Örkelljunga-

mark". När sen 1800-talets alla skifteskartor över de mer än 80 byarna i kommunen mäts fram av noggranna lantmätare får vi en än mer överväldigande detaljerad bild av skogsbygdens bylandskap. Ett bylandskap som just stod på tröskeln till att omstöpas på ett efterhand allt mer revolutionerande sätt... på gott, på ont. Värderingar, värderings-skalor beror som bekant ofta på med vems ögon man ser.

De gamla, förmodligen medeltida åkrarna i Kjällstorp i Lärkesholm

Kartan över Lärckia gårds marker

Lärkesholms gods har sin egen speciella historia, inte minst beskriven i Bringéus och Forssells bok *Lärkesholm och von Reiserska Stiftelsen* som utgavs 1984. I denna skrift finns en mycket tidig karta från 1662 medtagen, som beskriver "Lärckia gårds" domäner. Har man tillgång till dator och uppkoppling "mot nätet" kan man själv få in den på sin skärm efter lite letande på Lantmäteriets hemsidor.

Jorddrotten Arild Svave övertog, troligen genom arv, Lärkesholm från släkten Lindén och erhöll 1662 sätesfrihet för gård med marker. Samma år tillkom alltså den ovan nämnda kartan, den äldsta kända i kommunen.

Karta över Lärckia gård 1662 ur boken *Lärkesholm och von Reserska stiftelsen* (Bringeus & Forssell 1984)

Söder om sjöarna fanns på den tiden den viktigaste delen av kulturmarken på Lärkesholm, dels i form av smärre åkrar, dels som omfattande ängsmarker. Även norr om sjöarna fanns inägomark. I korta karakteristiska ordvändningar ges betraktaren en skymt av "kulturtillståndet": *Liung- och Stenig Hårdvalls Eng* eller *Måsig och Stenig Hårdvalls Eng*.

Utmarkerna, fäladerna längre bort från ångar, åkrar och insjövatten var enligt kartan beväxta med *Booke Skoog*. Markerna österut från stora sjön och den blivande herrgården var till synes ett ganska skogfritt land som på kartan sammanfattas med orden: *Liung och Stenig Skravel*. Det var på den marken Berndt von Liewen något mer än ett halvsekel senare lät bygga sina av Linné omtalade fiskdammar.

Örnalts geometriska karta

Den lilla byn Örnalt som innan 1658 var en av gränsbyarna mot Sverige kom att redan 1718 avmätas och inritas på en detaljrik karta. Man kan lite undra varför det *endast*

blev några få byar som blev kartlagda av lantmäteriets kompetenta personal under 1700-talets första hälft och i samma förlängning varför det blev just byarna Örnalt, Grytåsa, Rya, Västrarp, Eket.

Örnalts geometriska karta visar hur åkermark fanns nära gården, omgiven av en ganska arealstor ängsmark. Utmarken däremot bredde ut sig både söder- och österut. Kartan antyder att ljungrik mark fanns närmast *Stoorå Siöö*, medan utmarken, fäladen österut tycks betecknats som *Eenskogh*.

Det kan vara värt att notera att Örnalts marker vid laga skiftetiden mer än 100 år senare, 1850, beskrivs på nästan exakt samma sätt. Ytterligare en gård har tillkommit och ett torp har troligen anlagts längst i söder. Men fördelningen åker, äng och utmark är nästan identiska.

Grytåsakartan

Grytåsa bys marker finns redovisade från år 1728 både på en karta förvarad hos lantmäteristyrelsen och på en annan karta som fram till nyligen förvarats på lantmäteriet i Kristianstad. Den sistnämnda upplevs som något "kladdig", men har väl legat som grund för den mer renritade "statsförvarade" kartan. Intressant i sammanhanget är

utmarkeringen av *odugliga* ljungbackar på flertalet håll i byns inägomark. Var det resultatet av långvarig slåtterhävd, där gräs och näringsämnen ständigt fördes bort utan att någon gödsel påfördes.

Pinnån är i nästan hela sin sträckning gränslinje mellan byarna på respektive åsida. På lantmäteristyrelsens karta kan vi hitta orden *Sånnestorps ängiar*, liksom *Liungaskogs åker och ängavång*. Grytåsa by har likaså ängsmarker längs Pinnån men också i ett större sjok öster den något säregna, sammansatta "dubbelgården". En längre fägata, ett sträde går från gårdskomplexet rakt ut till djurens skogsbetesmark. En mark som med årtiondena kom att bli ganska skoglös.

Den stora utanförliggande utmarken på kartan inbegriper dagens Grytåaskog, även kallad Möllers skog. Markeringar finns som pekar på utmarkens åssträckningar och ett par av våtmarkerna har fått egna namn: *Boa måse* och *Brea måse*. I anslutning till Flinkabäcken finns *Qwarnhagen* utmärkt och strax intill ligger *Grýtåhs qvarn*. Ännu en bra bit nedströms bäcken finns ytterligare två kvarnar upptagna, nämligen ännu en *Grýtåhs qvarn* plus *Åkarpebyens qvarn*.

Den väg som i stort går fram mellan inägor och utmark, parallellt med Pinnån, beskrivs med följande ord på kartan: "*býväg till Stora landsvägen wid Ryha*".

Rya kyrkbys inägocharta

Rya bys inägo- och utmark har haft förmånen att avbildas på var sin karta från 1728. Den sistnämnda kartan inbegriper även Västrarps och Ekets utmark.

Om vi börjar med Ryas inägocharta. Sockenkyrkan var ju ända fram till 1875 belägen just i Rya, vid "Rya kyrkoruin". Kyrkan omgavs för 280 år sen av dels en mindre gård där nu parkeringsplatsen finns, dels av en betydligt större med stora, långa byggnader mot åsidan till. Vägen över ån till Ingeborraps by omnämns med orden "*býväg till grýtåhs och örkelliunga*". Inägomarkerna är vidare på kartan indelade i två stora delområden: *Norra Wång* och *Södra Wång*. På andra sidan ån finns Ingeborraps åker och ängvång.

Den samfällda skogen och utmarken

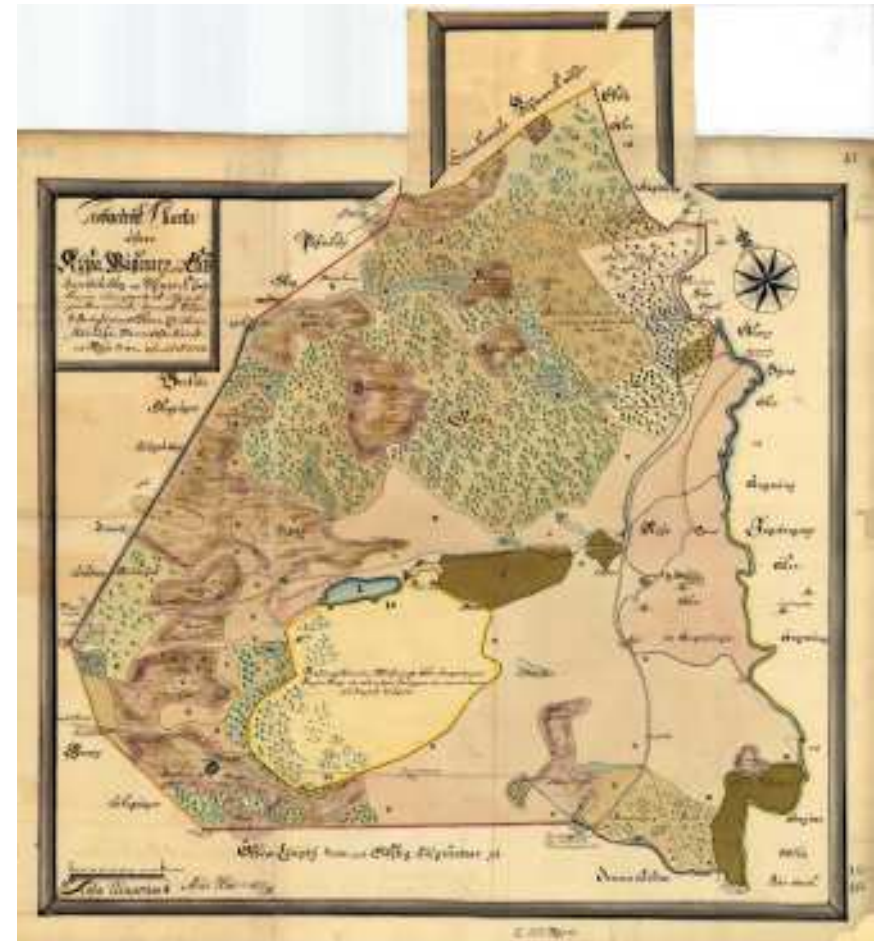
Den förhållandevis detaljerade utmarkskartan för Rya, Västrarp och Eket innehåller ett flertal namn och upplysningar. Vi gör en rundvandring.

"*Stora Landswägen från Småland till Helsingborg och Mallmö*" går 1728 spikrakt genom byarna liksom århundradena senare. Fyra gårdar är utmärkta i Rya by, dessutom kyrkan. En *Fattigstuga* ligger just väster landsvägen och i jämnhöjd med kyrkan. En kvarn finns vid den nutida golfbanans bäck. Ytterligare en bit norrut finns en *FierdingsPåla* och på andra sidan inägo- och utmarksgränsen finns en byggnad som kallas *Murarehuset*.

Längst i söder finns flera namn med förleden "Hönse" – *Hönsekälla*, *Hönsebro*, *Hönsebeck*. Bron utvisar platsen där landsvägen passerar bäcken. På nutida kartan

finns namnen *Kungabäcken* och *Kungamossen*... onekligen en liten namnförskjutning.

I Västerarp finns två gårdar utritade strax öster om en stor hålldamm. Två olika kvarnar finns nedströms dammen. Förutom de två gårdarna finns en *Ryttarestuga*

Eket, Västrarp och Rya byars samfällad skog och utmark på en karta från 1728. (Lantmäteriet i Gävle)

längs vägen mot Rya och ett torp i motsatt riktning västerut. Och en bra bit i söder finns ännu ett torp. Alla dessa gårdar och torp är belägna just innanför ett stort ingärdat område: "*Rüstnings Stamben Wästerarps Åker o Ängvångar: Hagar, Torp, och andra små Intäppen, äro inom denna giärdesgård belägna*".

Brekille var då som nu grannbyn i väster. I gränstrakten finns namnen *Fredagsmjären*, *Fredagsstenar* och *Fiederhönekärr*. Fieder är förresten ett äldre ord för tjäder. Något längre norrut i samma bygräns finns *Seglehult* och *Seglebärg*. Ljungbackar finns dessutom markerade vid Seglebärg.

Mossmarkerna var naturligtvis välutbredda både då som nu, ibland bara titulerade *måse*. Men här finns också mer egna namn: *Orma måse*, *Hönse måse*, *Askholma mjr*, *Brea måse*. Ett annat våtmarksområde har fått namnet *Jernsmediekärret*.

Store Slätt kallas en ljunghed som även anges vara beväxt med klen björk. Ett ganska stort område har namngetts helt kort med ordet *Bookskog* och är belamrad

Ljunghedar var redan på 1700-talöet en vanlig företeelse i våra trakter. Här en bild från Lya på Bjärehalvön

Foto: Perry Vigelsbo

med en mängd trädsymboler. Närmre inägomarken har kartritaren utsatt andra träd-symboler, nämligen de som markerar ekskogar. Både Eket, Västrarp och Rya tycks ha haft sin egen ekskog, en tydlig viktig tillgång på denna tid. Samtidigt kan man påminna sig att eken ännu vid denna tid av kungen och överheten betraktades som sin egendom var den än växte.

På tröskeln till 1800-talet

De tre *geometriska* kartorna från 1728 blev ganska unika för Örkelljungatrakten. Några nya, likvärdigt noggranna kartor kom nämligen inte att framtas förrän enskiftes- och laga skiftes kartor välldes in över oss under 1800-talet. Men detta får bli en kommande artikels huvudbry.

Ser man åter något vidare och letar efter mer nyskapande *geografiska* Skånekartor får man likartat vänta tills 1800-talet sett dagens ljus. En dylik karta som byggde på de allt talrikare, storskaliga *geometriska* kartorna blev färdig först år 1818. Det var när det s k Hermelinska kartverkets översiktliga framställning av de sydligaste landskapen kom att tryckas.

Kartan gör sig väg – en sammanfattning

Boktryckarkonstens framväxt kring mitten av 1400-talet skapade förutsättningar för att kunna mångfaldiga olika verk på ett helt likartat sätt. Enkla sjökort och Olaus Magnus' *Carta Marina* hörde till de första "primitiva" nedslagen på kartfronten här i södra Sverige.

Men 1600-talets Skånekartor var fram till Buhrmanns karta 1684 av föga informativt slag. I alla fall om man är vetgirig efter naturförhållandena under den aktuella tiden. Men med Buhrmann kom en mer spännande bild av landskapet att tecknas. Helt klart var det enligt denna karta en bokdominerad skog, *böke skogh*, som bredde ut sig i större delen av nuvarande Örkelljunga kommun, nämligen upp till en linje från Boalt över Lönsjöholm, Bosjöholm och bort till Värsjö by. Norr därom fanns visserligen också bokskog, men det dominerande trädslaget var här istället tall, *fyrre skogh*.

Den betydligt mer detaljerade, geometriska kartan gjorde som ovan skildrats sina första avtryck i vår trakt dels genom ett 1600-tals nedslag i Lärkesholm, dels genom enstaka nya nedslag under första hälften av 1700-talet. Det alltmer framväxande lantmäteriverket kunde nu återge landskapets form och innehåll med en allt större noggrannhet och de tre geometriska kartor som finns i förvar från Pinnådalens omgivning ger en tydlig försmak av vad som komma skulle.

Janne Johansson

Källor: Pauli, Ulf 1987 Svensk kartläggning av Skåne före 1820, Ale, nr 2

Richter, Herman 1929 Skånes karta från mitten av 1500-talet till omkring 1700

Richter, Herman 1959 Geografins historia i Sverige intill år 1800

Mossiga tankar!?

Konstigt? Tiden går, småspringer eller stannar kanske upp. Minnet talar om att det var igår jag föddes här, det var igår jag hässjade Stora styckeåkerns hö, det var igår. Men så mycket annat berättar andra verkligheter. Föräldrarna är döda, broderns barn är utbildade, kanske gifta, med barn i sin tur. En bred autostrada har förevigat sig själv genom hela kommunen. Örkelljunga centrum ser ut som det ser ut. Besserwissrar som jag får väl leva på nåder.

Var ute på Store mosse, ja, det store mosse som verkligen gör skäl för namnet. Edvard Wibecks mosse. Väster Värnamo. Bodde med kompisar i en ouppvärmad, oelektrifierad stuga ute på utmarken. Stararna vysslade, trängde sig in i trädets längsspricka, ville väl kolla boplatsmöjligheten. Några utmarksbor fanns inte att prata med. Spillkråkan skrek, flög lite tungt, vågsamt.

Jag tror inte vi hade någon avsikt med vårt besök i den stora mossens marker. Kanske att samla inspiration, hitta perspektiv på det inrutade, på de många måstena. Längs skogsstigen ramlade vi

över vårt eget "speakers corner". Ljudvågorna formade för en kort stund tillvaron. Meterdjupa spår kan vi lämna efter oss.

Hemma i kommunsverige ligger en nästan färdigknäpad översiktsplan på det övertyngda köksbordet. Arkitektverk, medhjälpverk. Planen har letat sig fram bland föreningssveriges, hembygdssveriges, politikersveriges, lrf-sveriges intresserade, ointresserade invånare. Remissvaren skickas med i särtryck.

I all ära. Tjänstemän, politiker. Framåtanda, att räkna nybyggen, att räkna vackert klingande, kommande skattekronor. Är all form av aktivitet alltid till det bättre. Men stolta ska vi vara! Över vår kommun och alla dess ageranden.

När jag självsvåldigt en solmulen dag försöker urskilja Örkelljunga kommuns eventuella önskan om *stora* hänsyn till traktens natur- och kulturvärden... då grumsar sig min syn, jag får fläckar både på ögats inre och yttre sida. Kommunalpolitiker har minsann viktigare saker för sig! Tänker jag. Än att sätta sig in i hur natur- och kulturlandskapet fungerar, att sätta sig in i vilka framtider vi skulle kunna jobba för, lyfta fram... Att våra bästa politiker historiskt sett visat upp en milt talat sval attityd gentemot dessa frågor de senaste tre, fyra decennierna är inte svårt att konstatera. Okunnigt ointresse är möjliga ord! Säger du.

Den här skrivande, självutnämnde naturkåsören har de senaste åren erbjudits möjligheter av regionmuseet i Kristianstad att delta i deras arbete med just Örkelljungas kultur- och naturlandskap. Staten har satsat pengar, *kommunen* har satsat pengar.

Djupt nedtryckta fötter har bottnat i de högskaftade kängorna, många fälttimmar har tillbringats ute bland skogsböndernas gräsvallar, stengårdsgårdar, skogsbryn, byggnader. Avritade, nedförminskade kartor från 1800-talet har berättat. Nyare 1930-tals kartor har berättat. Dagens verklighet tränger sig innanför, vill bli förstådd, den fotograferas.

Kan man veta? Är det möjligt att hitta gemensamma, översiktsplaneaktiga tankar för vårt gemensamt delade natur- och kulturlandskap. Kan man påverka sin framtid. Politik, naturvård, markägaransvar. Att bygga ett framtida landskap. Vems pengar - till vad. Kanske vi skulle vara betjänta av en översiktlig, men *lokalt förankrad landskapsplan*. I min enfald tror jag att naturen, landskapet är till för markägaren, för medmänniskan, för de växter och djur som här har en möjlig hemvist. Enfaldig.

En levande, leende skogsbygd. Något vi vill ha, *något som kanske också många behöver vara med om att betala för*. Ett levande natur- och kulturlandskap skapas över decennier, kanske över sekler. Vad lämnas till nästa generation.

Wibecks Store mosse har kanske få motsvarigheter i Örkelljunga. Men vi har Långalts myr, vi har Stensmyr, vi har småskaligt kulturlandskap, vi har bokskogar insprängda bland marscherande granbälten, vi har sjöar och... om vi är tystnadstörstande kan vi söka oss till Smedhultsområdet. Motorvägen är ju ingen hit! Hörselmässigt.

Nationellt och globalt samlar sig politiker och vetenskapsmän kring frågor om uppvärmning, livsstil och ansvar inför framtiden.

Är det att sticka ut hakan för mycket när man önskar att lokala, regionala politiker har ett annat, men motsvarande ansvar för utvecklingen av vårt lokala natur- och kulturlandskap. Tillsammans med markägare och naturkunniga. Jag tycker *inte* det.

Janne Johansson

Botaniska notiser

Den stora inventeringen av floran i Skåne avslutades i och med utgivningen av **Floran i Skåne - Arterna och deras utbredning** 2007. Projektets databas innehåller nu omkring 1 000 000 uppgifter och nära 100.000 belägg har granskats av olika experter. Jag håller för närvarande på att gå igenom de uppgifter från Örkelljunga kommun som lämnats av andra inventerare.

En större samlad insats gjordes under år 2000, då projektet förlade en veckas inventeringsläger till Åsljunga. I det här materialet finns en mängd nya uppgifter. Det märks tydligt att olika inventerar har ögon för olika saker och således har artlistan för kommunen utökats väsentligt.

I år påbörjas ett miljö- och floraövervakningsprojekt, Millora, där 200 av de tidigare 1956 skånerutorna ska inventeras på nytt. En av dessa rutor, Ö Spång NO, har fallit på min lott. Trots att rutan inventerats tidigare och växtsäsongen knappt börjat, har det redan blivit nya fynd och arter. Främst krokusar, hyacinter och liknande som kan stå kvar länge vid övergiven bebyggelse. Mest anmärkningsvärt är nog det allra senaste fyndet, daterat 3 april i år: Vitskråp vid Åslungasjön. En ganska sällsynt art (5% av Skånes rutor) som växer i fuktiga, näringsrika skogar. Här är den dock spridd från trädgård, men bildar ett kraftigt spontant bestånd mellan trädgården och sjön.

Asplenium septentrionale, gaffelbräken (!): Örkelljunga (BHe 1947).
 Atropa bella-donna, belladonna (!*): Ö Ringarp (JJo 1997).
 Calamagrostis arundinacea × canescens (!): Tockarp (TTy).
 Callitriche cophocarpa, sommarlänke: Örkelljunga (BHe 1946).
 Conium maculatum, odört (!*): Lärkesholm.
 Cotoneaster divaricatus: V Ringarp (JHe 2000).
 Crataegus laevigata × monogyna, hybridhagtorn (!): Skogen (SSk 2000).
 Cucurbita pepo, pumpa (!*): Grytåsa (KOI 2004).
 Cytisus ×praecox, vårginst (!*): Eket.
 Dianthus barbatus, borstnejlika: Örkelljunga (KOI 2004).
 Elodea canadensis, vattenpest (*): Ljungaskog (KOI 2004).
 Epilobium collinum, backdunört (!): Örkelljunga (BHe 1948).
 Epilobium roseum, grendunört: Örkelljunga (KOI 2004).
 Fragaria moschata, parksmultron (!*): Örkelljunga (JHe 2000).
 Hieracium cruentifolium, blodfibbla (*): Ljungaskog (KOI 2004).
 Hieracium lepidiceps, bärnstensfibbla (!): Jänneholm (TTy).
 Hieracium pinnatifidum (*): Örkelljunga (JHe 2000).
 Hordeum vulgare var. distichon, tvåradigt korn (!*): Grytåsa (KOI 2004).
 Iris germanica, trädgårdsiris (!*): Ljungaskog (KOI 2004).
 Lactuca serriola, taggsallat: Rya, Ö Spång.
 Lemna gibba, kupandmat (!): Rya (BHe 1947).

Lonicera caprifolium (!*): Örkelljunga (JHe 2000).
 Lonicera tatarica, rosentry (!*): Ljungaskog (KOI 2004).
 Lunaria rediviva, månviol (!*): Fagerhult.
 Mauranthemum paludosum, pysslingkrage (!*): V Ringarp (JHe 2000).
 Odontites vernus, åkerrödtoppa: Lärkesholm.
 Petasites albus, vitskråp (!*): Åsljunga.
 Philadelphus coronarius, doftjersmin (!*): Örkelljunga (JHe 2000).
 Plantago major ssp. intermedia, åkergröblad (!*): Ekholm (KOI 2004).
 Platanthera bifolia ssp. latiflora, skogs nattviol (!): Skogen (BHe 1944).
 Pyrus communis, päron (!*): Ljungaskog (KOI 2004).
 Reseda luteola, färgreseda: Jälla, Ö Spång.
 Rosa multiflora, japansk klätterros (!*): Turabygget (SSk 2000).
 Rubus camptostachys, hårbjörnbär (*): V Ringarp (GWe 1999).
 Rubus lindebergii, klobjörnbär: Grytåsa, Skogen (GWe 1999).
 Rumex rugosus, trädgårdssyra (!*): Björabygget (Ö) (SSk 2000).
 Solanum physalifolium var. nitidibaccatum, bägarnattskatta (*): Ljungaskog (KOI 2004).
 Solidago gigantea ssp. serotina, höstgullris (!*): Ljungaskog (KOI 2004).
 Spargelia arvensis ssp. sativa, foderspergel (*): Ljungaskog (KOI 2004).
 Spiraea japonica 'Anthony Waterer', rosenpirea (!*): Ljungaskog (KOI 2004).
 Tragopogon pratensis ssp. minor, småhaverrot (!): Örkelljunga (JHe 2000).
 Tulipa gesneriana, tulpan: Örkelljunga (ABr 1998).
 Ulex europeus, ärttörne (*): Ö Spång (POI).
 Valeriana sambucifolia ssp. procurrens, revig vänderot: Ljungaskog (KOI 2004).

Växtnamnen följer Förteckning över svenska kärlväxter (Thomas Karlsson: SBT 1997:5 och <http://linnaeus.nrm.se/flora/chk/chk3.htm>).

(!) = Arten eller underarten ej tidigare uppgiven för Örkelljunga kommun.

(*) = Kulturspridd.

Uppgiftslämnare:

ABr = Arne Broman (†)

BHe = Bo Hellström

JHe = Jan-Erik Hederås

JJo = Janne Johansson

KOI = Kjell-Arne Olsson

POI = Pål-Axel Olsson

SSk = Sam Skällberg

TTy = Torbjörn Tyler

Zigge

Gammelskogsarter

Olika växtarter har olika krav på miljön. En del har väldigt speciella krav på sin växtplats eller biotop (livsrum). Det kan vara kemiska eller fysikaliska faktorer som ljus- och vattentillgång eller pH-värde. En annan faktor kan vara lång kontinuitet. Det vill säga att miljön varit oförändrad eller bara förändrats sakta under en lång period. Exempel på sådana miljöer i vårt land är till exempel fjällhedar, strandängar och urskogar. Några riktiga urskogar har vi väl knappast i vår kommun. Det närmaste vi kommer är det som brukar kallas *gammelskog*.

Granen har efter den senaste istiden vandrat söder ut och har funnit sin naturliga sydgräns i den nordligaste delen av Skåne. Skogen har brukats av människan för ved och virke, så egentlig urskog kan man inte längre tala om. Men på sina håll har skogen brukats på ett skonsamt sätt. Man har tagit de träd man behövt och sparat övriga. På så sätt har skogen blivit variationsrik med träd i alla åldrar och med viss blandning av olika trädslag som till exempel gran, tall och björk. Eller för den delen även skogar av bok och avenbok. Det är sådan skog vi idag kallar för *gammelskog*. Motsatsen är de igenplanterade åkermarker där granen växer likåldrigt tills hela beståndet kalavverkas. Om nu inte stormen avverkar i förtid.

Under förra året, 2007, genomfördes en inventering i Skåne av några av de växtarter som är knutna till gammelskogarna. Tre av dessa förekommer i vår kommun: Klockpyrola, linnea och knärot. Sedan projektet Floran i Örkellunga startade 1981 har vi totalt påträffat omkring 100 lokaler för dessa tre arter. Samtliga lokaler, utom tre linnea-lokaler som saligt vilar under motorvägen, besöktes under sommaren och hösten. På nästan var tredje lokal återfanns arten samtidigt som drygt 20 nya lokaler upptäcktes.

Klockpyrola, *Pyrola media*, har minskat starkt i Skåne. I den förra skåneinventeringen (1940- och 1950-talen) påträffades den i över 65 rutor (ca 4%) men i den senaste (1990-2005) endast i 16 rutor (1%). Numera förekommer klockpyrolan i Skåne, med ett enda undantag, i den allra nordligaste delen. Hälften av de skånska lokalerna finns i Örkellunga kommun. Den växer helst i lövskog med inslag av tall och gärna då på gamla jordvallar eller vägkanter. Alla tidigare kända lokaler (22 st) besöktes och på sex av dem återfanns klockpyrolan. Att klockpyrolan inte återfanns på de övriga 16 lokalerna beror till största delen på att arten försvunnit. I några fall kan misslyckandet bero på att förväxling skett med den snarlika klotpyrolan eller att lokalen helt enkelt inte angetts korrekt. Dock påträffades två tidigare inte kända lokaler. Två lokaler förtjänar att nämnas speciellt. Den ena på en

gammal markväg nordväst om Fagerhults flygplats. Här fanns upp emot 200 rosetter varav ett 15-tal blommande. Den andra längs vägen som går ut på moränryggen i Fedingesjöns sydända med 60-80 blommande stänglar.

Linnea, *Linnaea borealis* är något vanligare än klockpyrolan men visar upp samma grad av minskning (60-75%). I dag finns den i norra och nordöstra Skåne samt i de planterade tallskogarna i trakterna kring Åhus. Till skillnad från klockpyrolan är linnean mycket vanlig norrut, från Småland och högt upp i fjällbjörkskogen. 37 av de 40 lokaler vi känt till har besökts med återfynd på 12. Många tämligen rika lokaler har spolierats, dels genom avverkning och nyplantering av gammal granskog, dels av de hårda stormarna på senare år. Endast på några få av de återfunna och de tre nyfunna lokalerna är linnean någorlunda talrik.

Knärot, *Goodyera repens* har en utbredning i Skåne som nästan helt överensstämmer med linnean. Den trivs allra bäst i mossrika barrskogar, gärna tillsammans med blåbärris. Även knäroten har minskat i samma storleksordning som de två övriga arterna, vilket starkt talar för att det är den lämpliga naturtypen som minskat och med den de arter den hyser. På våra 34 tidigare lokaler återfanns den på 13 och nyupptäcktes på inte mindre än 18. Det stora antalet nya fynd har i huvudsak två orsaker. Dels är knärotens bladrosetter vintergröna och kan ses hela den snöfria delen av året. Och fjolåret var som det bekant barmarksvinter. Dels beror det på att områdena runt de tidigare lokalerna inventerades mera noggrant. Även om man kan hitta många bladrosetter så kan blomningen variera betydligt. På en av våra allra största lokaler, Horsaön

i Storesjö, kunde vi för ett antal år sedan räkna till mellan 300 och 400 blommande stänglar. När jag besökte lokalen i fjol fann jag bara fyra.

En sak visar den här inventeringen tydligt. Våra gammelskogar har minskat drastiskt under de senaste decennierna. En utveckling som dess värre ser ut att fortsätta i samma takt. Finns klockpyrolan, linnean och knäroten kvar om 100 år? Den som lever får se...

Zigge

Dalshults travare arbetar i skogen

Mycket, det mesta, av vår omgivning är del av en föränderlig värld. Den omgivande naturen är på olika sätt påverkad av oss människor, vårt sätt att bruka eller icke-bruka naturen. Skogen runt knuten är kanske den del av vårt liv som smått omärkligt sätter nästan starkast avtryck. Graden av oföränderlighet kan kännas stor. Den fanns där när vi var barn, växte upp. Den blev långsamt tätare, högre under vår egen "medeltid". Den är kontinuiteten i livet.

Men så kommer dagen då detta liv tar slut. Slutavverkning står det på ordern till skogsskördaren. Processorn kramar vart träd, lyfter upp det i luften, lägger ned, snabbkvistar, kapar efter dataprogrammerad inställning. Virket läggs i lämpliga högar. En kortare tid därefter är det skogstraktorn, den breda skotaren som tar över stafettpinnen. Kubikmetrarna rullar ned till avlägget. Senare, kanske året efter, är det markberedningsskotarens tur att besöka hygget. Nya skogsplantor ska ersätta den nedtagna, borttagna mogna 80-100 års skogen.

Utvecklingen inom skogsbruket har varit näst intill explosionsartad under det senaste halvsekle. Det förr i tiden välbesatta skogsarbetaryrket har förvandlats från en mycket mansstark kår sysselsatt med tungslitande arbeten till en motoriserad, maskinstyrd verklighet. "Ingen fot på backen, ingen hand på virket" var ett motto man myntade inför framtiden på 1970-talet. Nu är det nästan en verklighet. Avhumaniseringen av skogsbruket är på väg att bli total. Om man alltså med det menar att gallring och avverkning allt mer sköts smått industrimässigt. Den självverksamme skogsägaren tycks bli en allt ovanligare företeelse.

Travare i skogsbruket

Till Dalshult flyttade för mer än 20 år sen Anneli och Anders Blomberg. Hon kom från Sandviken i Gästrikland, han från Helsingborg. Ett engagemang och ett arbetsliv med hästar i centrum växte därefter så långsamt fram. Men det var inte frågan om trav-, galopp- eller allmänna ridhästar som kom i deras händer. Nej, det var hästar att använda i skogen och i jordbruket!

Nyttjandet av häst för framtransport av virke ut ur skogen började för Blombergs del

i att man från norr inköpte ett nordsvenskt travarsto med namnet Riva Flott. Detta är en egen ras som ofta nyttjas just i tävlingssammanhang uppe i Norrland (ibland kallad kallblodstravare). Den inköpta hästens namn kortades ned till Riva. Vedkörning för eget behov utfördes men man tog även på sig gallringsarbeten.

Anneli och hennes man var rena nybörjare den dag de flyttade ut på landet, till Dalshults utkant. Men hästintresset var grundat sen tidigare. Och ganska snart förstod de att man borde se sig om efter en arbetskompis till Riva. Tillfället infann sig då en 1-årig hingst utannonserades för 18 år sen, en häst som var svart, hade fyra vita fötter och vit bläs. Den fanns att köpa i Markaryd, ett ovanligt sydligt ställe för denna nordliga hästras. Namnet på nyförvärvet blev Pivo, vilket betyder öl på tjeckiska. Efter detta köp fick kallblodstravaren Riva allt oftare sällskap av unghästen Pivo i skogsarbetet.

*Anneli Blomberg med hästarna Pivo och Duvel.
(Foto: Janne Johansson)*

Stoet Riva hade man kvar tills det var 20 år, medan hingsten Pivo ännu idag är still going strong. När Riva togs ur bruk ersattes den av Duvel (belgiskt ölnamn), som är en gemensam son till Riva och Pivo. Duvel har idag nått en ålder av 15 år. Ytterligare en avkomma vid namn Faxé har framavlats, men den såldes vidare när Duvel föddes. Anneli förklarar att A och O vid bedömningen av en hästs lämplighet att användas i skogen är dess mentalitet!

Att få arbeta med levande skogshästar istället för med en ”död” maskin ser Anneli som en stor förmån. Den ena dagen är inte den andra lik och de båda hästarna visar ofta upp lite olika humör, speciellt Duvel, den yngre av dem. Men å andra sidan blir hon som hästägare aldrig riktigt ledig, hon måste alltid ha kvar en hand hos sina starka arbetskompisar – även när hon i princip arbetat färdigt i skogen för dagen.

Under senare år har Anneli åter börjat se sig om efter nya hästar att ha till hands när Pivo och Duvel inom en överblickbar framtid har gjort sitt. Blir det då två ardenrår som man istället satsar på?

Motordriven kran

Att enbart vara hänvisad till den egna muskelstyrkan vid på- och avlastningen av virke blev med tiden alltför begränsande. Speciellt om man skulle ta på sig lite större körningar. Därför kom en mindre, motordriven kran att inhandlas för ca 12-15 år sen

och denna har därefter varit ett värdefullt, nödvändigt komplement i arbetet. Anneli berättar att det är hon som kör med hästar och skogsvagn, medan Anders brukar utföra själva fällningsarbetet. Det händer dock ganska ofta att de arbetar på olika håll. De har fått konstruerat några olika skogsvagnar under åren, delvis anpassade efter de egna önskemålen. Den nuvarande vagnen är två meter bred och kan med hjälp av hydrauliska kolvar förlängas. Max-lasten ligger kring 3,5-4,5 ton.

Skogsarbetet med utkörning av virke ur skogen med hjälp av hästar är inte riktigt ett heltidsarbete för Anneli, men efter stormarna Gu-

drun och Per var det till att ställa upp. En normal dag brukar hon köra ut mellan 25-35 m³ och under riktigt gynnsamma förhållande upp till 40 m³.

Kostnaden för utkörningen av virket hänger framförallt samman med två faktorer, dels med virkestätheten, dels med avståndet till avlägget. Anneli jobbar antingen på löpande timpeng eller på kubik. Att det kan kosta något mer att anlita dessa Dalshults virkesutkörare än ett mer konventionellt skogsföretag som Södra eller Sydved erkänner dock Anneli, men hon menar att fördyringen (enligt en halländsk uträkning) ofta ligger på mellan 5-10 %.

Minimala markskador

Den skogstyp som Anneli gillar mest att arbeta i är en blandskog, typ den i Bjälkabygget, där Perry och jag hälsade på. ”Det ska vara snyggt när jag åker däriifrån”, det är mottot för detta i högsta grad annorlunda skogskörlag.

En av fördelarna med att anlita just Anneli och Anders är den att markskadorna oftast blir inga eller ytterst minimala. Man behöver dessutom inga större skogsvägar för att ta sig fram med sitt ekipage. ”Visst kan ordinära skotare klara sig utan att lämna större spår efter sig om underlaget är torrt och bra, men på sina håll får de ofta stora problem. Man ska däremot kunna se att det är just *jag* som varit där och inte en skotare. Efter något år syns det i regel inte alls att jag kört där”.

En sak som förvånat Anneli Blomberg genom åren är det ointresse de stora aktörerna i skogen visat visavi deras egen verksamhet. Någon öppning för ett samarbete av något slag har aldrig yppat sig. Entreprenörer som Södra och Sydved har inte ens brytt sig om att kolla upp hur pass effektivt ett nutida arbete med hjälp av skogshästar kan bli...

”Vi utgör ju alls inget hot mot skogsbolagen och deras dominerande ställning, men det är som om de på något sätt vill dölja att det går att göra jobbet snyggare... De tycks inte ha viljan att förstå att det finns markägare som *verkligen* efterfrågar ett skadeslöst utkörande”, sammanfattar Anneli.

Kraftiga körskador är vanliga i dagens moderna skogsbruk. (Foto: Janne Johansson)

Föreningen Skogshästen

Anneli Blomberg är trots allt inte ensam om att arbeta med hästar vid uttransport av virke från de skånska skogarna. Borta i Vittsjö finns bondsonen Sigvard Gustafsson. Denne har brukat lite olika hästar, exempelvis ardenner, i sitt skogsarbete och han innehar för närvarande också en godkänd, nordsvensk brukshäst.

Sigvard har genomgått en skogshästutbildning uppe i Vången i Jämtland. Denna i skogshästsammanhang välkända skola har i modern tid dessvärre lagts ned och nyttjas idag mest i samband med trav och galopp.

Människor som nyttjar hästar till annat än tävlingssport har en egen förening med namnet *Skogshästen*. Föreningen anordnar kurser och seminarier och utger en egen tidning med namnet *Moderna Hästkrafter*. Deras hemsida kan nås under adressen ”www.skogshasten.com”.

Ett önskvärt alternativ – varför inte

När jag intervjuar Anneli hemma i Dalshult är det vacker vårväll i slutet av april. En av

ställets starar sitter exalterad i den stora eken. Härmningar av spov och vipa får mig att ofrivilligt rycka till. Neråt åkrarna har tranan numera sitt tillhåll.

Det senaste halvseklet har man alltmer kunnat se hur skogshästens vara blivit ett icke-vara. Den utveckling vi människor satt (och sätter) i rullning har många avigsidor,

baksidor. Trivsamheten i lant- och skogsarbetet har ofta förvandlats till ett ensamt traktorförararbete, med skvalradion i öronen som enda vänner. Inte att förringa forna tiders slit, men mycket, hela lass av känslor och mening har i rationalitetens namn åkt ut med det berömda badvattnet. Vår effektivitetsjakt tvingar, förändrar.

Sportiga, graciösa skogshästar smyger fram bland tallar och lövträd i Bjälkabygget under vårt fotograferingsbesök i februari månad. Det känns både tacksamt och bevarandevärt att några entusiaster ännu vill och kan jobba vidare med detta mycket gamla, prestigetunga skogsarbetarvärv... Erbjudande ett alternativ som inte längre finns. Nästan inte.

Janne Johansso

Styrelsen

Örkelljungabygdens Natur krets av SNF

Ordförande	Patric Carlsson, Gamla Hallandsvägen 1, 286 36 Örkelljunga, 0435-50314, (patric.carlsson@rixtele.com)
Vice ordförande	Leif Sigbo, Bjäregatan 3, 286 31 Örkelljunga, 0435-522 32 (leif.sigbo@telia.com)
Kassör	Björn Herrlund, Ekorstigen 3, 286 35 Örkelljunga, 0435-527 64 (bjorn_herrlund@msn.com)
Sekreterare	Eva Persson, Sonnarpsv. 20E, 286 32 Örkelljunga, 0435-51710
Ledamöter	Janne Johansson, Ö. Ringarp, 286 91 Örkelljunga, 0435-501 31 (janne_ringarp@rixmail.se) Christer Sandén, Bladvägen 2, 286 72 Åsljunga, 0435-460538

Medlemsavgifter för år 2008

295 kr	Medlem i Svenska Naturskyddsförening (SNF), Naturskyddsföreningen i Skåne och Örkelljungabygdens Natur. Du får tidningen "Sveriges Natur" i färg, med normalt sex nummer per år och med en upplaga på 200 000 samt "Alcedo" tre gånger per år.
365 kr	Familjemedlemskap i SNF (fritt antal medlemmar på samma adress).
100 kr	Lokal medlem i Örkelljungabygdens Natur. Vilket innebär att medlemsavgiften täcker framtagningen och distributionen av tidningen "Alcedo" tre gånger per år. Postgiro nr 13 27 98-0.

Har du e-post eller tillgång till Internet, finns stora möjligheter till ytterligare information. Skicka ett brev till kontakt@snf.se och fråga vad de kan erbjuda!

Studiefrämjandet är det studieförbund som vi i Naturskyddsföreningen utnyttjar vid anordnande av studiecirklar. Lokalavdelningen finns i Klippan (0435-140 70) och därifrån kan vi även få stöd till täckandet av föredragskostnader samt till tryckandet av exempelvis denna medlemstidning.

www.orkelljunga.snf.se

